

مقدمه

با ظهور اسلام، در زبان عربی تغییرات بسیار گسترده‌ای در زمینه واژگان و معنانشناسی پدیدار شد. این تغییرات گسترده در زبان عربی موجب پیدایش علمی همچون علم لغت، نحو و علوم بلاغت گردید و این دانشها در طول یکی دو سده آن چنان رشد کرد و به کمال رسید که پس از گذشت نزدیک به هزار و سیصد سال، هنوز همان قواعد اولیه مبنای آموزش این علوم بوده و تغییر و دگرگونی اساسی در آنها رخ نداده است. عربها و غیر عربهای تازه‌مسلمان شده از همان آغاز به مطالعه زبان عربی همت گماشتند و با دقتی تمام، قواعد آن را وضع کردند و واژگانش را گرد آوردند. در این میان چهره‌های تابناکی از نحوی، لغوی و ادیب درخشیدند که آثار آنها هنوز هم کسانی را که به تحقیق در زبان عربی می‌پردازند غرق اعجاب می‌کند.

این شگفتی وقتی روشن تر می‌شود که بدانیم در میان اعراب عصر جاهلی هیچ‌گونه اطلاعی از قواعد نحو و اصول اشتقاق و تدوین لغت وجود نداشته و برای مردمی که در محیط قومی و اجتماعی آن عصر به زبان بومی و مادری خود سخن می‌گفتند به طرح این‌گونه مسائل نیازی نبوده است. این موضوعات بدون داشتن کمترین سابقه و نمونه پیشین در میان اعراب، با ظهور اسلام به شدت مورد توجه قرار می‌گیرد و به چنین درجه‌ای از کمال و جامعیت می‌رسد. از این‌رو، چگونگی پیدایش این مطالعات همواره از مهم‌ترین مسائل تاریخ زبان و ادب عربی بوده است و پژوهشگران بسیاری را از کشورهای اسلامی و مغرب‌زمین واداشته است تا در این باب به تحقیق و تفحص بپردازند و آراء و نظریات مختلفی عرضه نمایند.

نظریه مشهور این است که مایه همه این مطالعات در زبان عربی بی‌تردید قرآن است و ادبیات عرب با ظهور اسلام و نزول آیات قرآن به شدت دچار تحول و تطور در اغراض، معانی و اسلوب شد. اثر قرآن در الفاظ، اسالیب، معانی و صور زیبای ادبی زبان عربی تجلی یافت و عامل اساسی در پیدایش علم لغت، نحو و علوم مرتبط با محسنات سخن و کلام شد.

بنابراین چگونگی پیدایش شاخه‌های علوم ادبی در زبان عربی پس از نزول قرآن، آن هم در میان قومی که پیشینه هیچ‌گونه آگاهی از قواعد نحو و اصول اشتقاق و تدوین لغت نداشتند، از سؤالات اساسی است که باید به آن پاسخ داده شود تا نقش قرآن در پدید آمدن این علوم آشکار شود.

نوشته حاضر تلخیصی از رساله دکتری نگارنده در این باره است که در دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران با راهنمایی استادان بزرگوار جناب آقای دکتر منصور پهلوان و جناب آقای دکتر مجید معارف و مشاوره استادان ارجمند آقای دکتر قاسم فائز و آقای دکتر محمدرضا شاهرودی تدوین شد. امید است استادان و پژوهشگران این عرصه با راهنماییهای خود نگارنده را در زدودن کاستیهای این اثر یاری کنند.

علیرضا دل افکار

استادیار دانشگاه پیام نور